

УГОРСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1848–1849 РОКІВ У СТУДІЯХ ВОЛОДИМИРА ТА ГЕОРГІЯ ВЕРНАДСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ПІСЕННИЙ ФОЛЬКЛОР ПРО ЦІ ПОДІЇ (до 150-річчя від дня народження В. Вернадського)

Леся Мушкетик

УДК 398.8(477)+378.2(092)Вер

Статтю підготовлено до ювілею відомого українського вченого академіка Володимира Вернадського, у коло широких зацікавлень якого входили й історичні події на тогочасному Закарпатті, зокрема революція 1848–1849 років. Історичні розвідки батька (Володимира) та сина (Георгія) Вернадських допомагають краще зрозуміти неоднозначне ставлення народу до вождя революції Лайоша Кошута в західноукраїнських народних піснях. Проаналізовано основну тематику та поетику цих пісень, їх історизм.

Ключові слова: Володимир Вернадський, Георгій Вернадський, угорська революція 1848–1849 років, Лайош Кошут, український фольклор, пісні, історизм.

This article is prepared for the anniversary of the famous Ukrainian scientist academician Volodymyr Vernadsky, among of whose broad interests were historical events of that time in Transcarpathia, including Revolution in 1848–1849. Historical exploration of Vernadsky father (Volodymyr) and son (George) help to understand better the ambiguous attitude shown in western songs to the revolutionary leader Lajos Koshut. In the article is analyzed the basic song's theme, their historicism, reflected in their major events of the people's uprising, their aspirations and hopes.

Keywords: Volodymyr Vernadsky, George Vernadsky, Hungarian Revolution of 1848–1849, Lajos Koshut, Ukrainian folklore, songs, historicism.

Донедавна було мало відомо про те, що родина Вернадських жваво цікавилася тогочасним Закарпаттям, його історією та культурою. У наш час чимало архівних та інших матеріалів про це віднайшов та опублікував ужгородський історик Олег Мазурок, зокрема в книзі «Володимир та Георгій Вернадські про Угорську Русь» (Ужгород, 2009), де вмістив і розвідки відомих учених.

Як виявилось, інтерес згаданих дослідників до регіону не був випадковим. Так, Володимир Вернадський пішов слідами свого батька Івана Вернадського, який як славіст цікавився становищем тогочасної Угорської Русі, збирав історичні матеріали про неї, виписував тамтешні газети «Свет» і «Слово» тощо.

Сам В. Вернадський з неабияким інтересом і співчуттям стежив за подіями, що там відбувалися, навіть після розпаду Австро-Угорщини та жовтневої революції в Росії. З його щоденників довідуємося, що він ніколи не бував в Угорській Русі, з «угрорусов» знав лише Л. Новгородцеву та Грабаря, однак учений ба-

гато читав і знав про цей край, підбирав літературу, зокрема він згадує книги Г.-І. Бідерманна, Є. Перфецького, О. Петрова, Г. Де-Воллана, угорського економіста Егана та ін. [15, с. 122–123]. Володимир Вернадський бесідував на ці теми з Михайлом Драгомановим, який відвідав Закарпаття в 1875 і 1876 роках та назвав його «країною зраненого брата», давши «Аннібалову клятву зробити бодай щось для Угорської Русі та її народу». Неабияке значення для розвитку фольклористики Закарпаття мала стаття М. Драгоманова «Изучение народной словесности в Великой и Малой России», написана спеціально для місцевої газети «Карпат» (1876, № 18–21), у якій дослідник детально ознайомлює читача з кращими досягненнями української та російської фольклористики, звертається до інтелігенції краю із закликом дбати про скарби уснопоетичної творчості, збирати й публікувати їх чи надсилати йому для видання, що справді було здійснено. Із Закарпаттям пов'язана інша розвідка М. Драгоманова «Нові пісні про громадські

справи» (1881), у якій він рішуче відкидає намагання москвофілів довести відрубність розвою Угорської Русі, її відірваність від інших українських теренів. Тут учений розглядає також український фольклор про події 1848—1849 років та ін. (див. далі).

У зв'язі з нашою тематикою нас найбільше цікавлять статті Володимира Вернадського «Угорская Русь с 1848 г.», а також Георгія Вернадського (на її написання його надихнув батько) «Угорская Русь и ее возрождение в середине XIX в.», здебільшого присвячені революції 1848—1849 років, Лайошу Кошуту та дотичним подіям. Що ж являла собою угорська революція та її вождь Лайош Кошут?

Буржуазно-демократична революція в Угорщині, що входила до складу Австрійської імперії, мала на меті встановлення демократичних прав і свобод, ліквідацію феодальних пережитків, передусім в аграрних відносинах, а також досягнення національної незалежності Угорщини. Її рушійною силою було середнє дворянство й міська інтелігенція. Упродовж революції було проведено корінні перетворення соціально-політичного устрою, проголошено незалежність від Габсбургів. Однак 1849 року революція була придушена завдяки діям австрійської армії, антиугорським повстанням нацменшин та участі в ній на прохання віденського двору російських військових сил.

Спочатку революція під проводом Л. Кошута викликала піднесення національно-визвольного руху народних мас Закарпаття. На початку повстання на заклик угорського уряду тут почали створювати збройні сили нових органів влади — загони національної гвардії, до складу яких упродовж квітня — червня 1848 року вступили тисячі селян, ремісників, дрібних торговців, студенти та ін. На відміну від антигабсбургського повстання князя Ференца Ракоці II революцію тут підтримали не лише селянські маси, але й інтелігенція, усе населення краю. У своїй розвідці В. Вернадський загалом достовірно відбиває ці історичні події. Він зі співчуттям пише про пригнічене та нужденне становище закарпатських українців,

їх утиски мадярами, брак серед них інтелігенції, освітніх закладів тощо. Далі вчений описує поступове пробудження спротиву, селянські повстання та їх придушення напередодні революції 1848 року. Дослідник правильно вказує на причину симпатії українців-русинів до Л. Кошута: «Угоруси на початку, здавалося б, співчували цій боротьбі. Причиною цього співчуття маси населення було, безсумнівно, звільнення селян... Винаватцем звільнення селян був Л. Кошут. Кошут, ставши головою постійно зростаючої ліберальної мадярської партії, з 1840-го року постійно вимагав звільнення селян...» [5, с. 145].

Однак угорське ліберальне дворянство виступало проти політичної самостійності інших народів Угорщини. На Слов'янському конгресі, що відбувся 2 червня 1848 року в Празі, депутати порушили питання про широкую автономію Словаччини та Закарпаття в рамках Угорської держави. Ідею об'єднання Закарпаття з Галичиною в одному державному утворенні відстоювали Олександр Духнович та Адольф Добрянський. Із тактичних міркувань Відень підтримав ці прагнення на відміну від угорців. Австрійський уряд використовував національні протиріччя угорців зі словаками, українцями, південними слов'янами, проводив політику австрославізму. У статтях В. та Г. Вернадських чимало уваги приділено місії А. Добрянського, вони детально описують її меморандуми, вимоги, сам перебіг подій, аудієнції у високих чиновників і насамкінець в імператора Франца-Йосифа, який теж пообіцяв їм підтримку. В. Вернадський пише про це так: «Австрійський уряд, якому на той час були потрібні слов'яни, все їм обіцяв. Щойно він став на ноги і дійшло до виконання обіцяного, то почав утісняти слов'янське відродження і замість виконання обіцяного почав намагатися знищити те, що вже було зроблено» [5, с. 150].

Фактором, який ускладнював становище Угорщини, було половинчате вирішення аграрного питання. І хоча угорський сейм 18 березня 1848 року схвалив закон про буржуазні перетворення в країні, зокрема про ска-

сування панщини, він радикально не розв'язав селянського питання. В. Вернадський згадує окремі факти, коли селянам стало навіть тяжче після відміни панщинних повинностей, адже вони потрапили під подвійний гніт, поділ землі був часто несправедливий тощо. До того ж закон не завжди виконували на місцях, що призвело до селянських виступів проти великих землевласників на Закарпатті.

Заходи уряду Л. Кошута, спрямовані проти селянства, позбавили його підтримки широких народних мас, зокрема слов'ян. Тому вже восени 1848 року закарпатські українці не підтримали заклик угорського Комітету національної оборони всім стати на захист Вітчизни. Селяни уникали, чинили опір мобілізації. В. Вернадський писав: «Кошут являє собою чудовий тип людини, передової за своїми поглядами і водночас надто вузько-національного патріота. Як соціальний реформатор він залучив на бік угорців маси угороруського населення, та все це було зіпсоване іншими його діями та діями його товаришів» [3, с. 95]. І далі: «Головною їх помилкою, помилкою самостійного і недалекоглядного уряду була висловлена ними зневага і пригнічення маси слов'янського люду. В той час, як мадярці в особі свого національного поета Ш. Петефі вимагали свободи всього світу і визволення всіх пригнічених, вони відмовлялися в цій свободі іншим народам» [3, с. 96]. Це підтверджує і Г. Вернадський: «...угорська революція, несучи національну свободу угорському народу, аж ніяк не означала національного самовизначення для немадярських народів Угорщини, навпаки, саме посилення національно-мадярської енергії, що виразилося в революції, загрожувало повним приниженням угорських “інородців”: румун, слов'ян (угро-русів, словаків, сербо-хорватів) та німців (саксонців у Трансильванії)» [4, с. 131].

Імператор Франц-Йосиф I, наляканий революцією, звернувся за допомогою до царя Миколи I, який у червні 1848 року прислав для придушення 200-тисячну армію під командуванням генерала Паскевича, яку закарпатці зустріли довірливо. Ряд укріплень, серед них

Арад, Мукачеве, Комарно (Комаром), довго тримали оборону, однак революція все одно завершилася капітуляцією угорців. Л. Кошут утік спершу до Туреччини, а потім перебрався до Англії.

Знаходимо у В. та Г. Вернадських і згадки про перебування російських військ на Закарпатті. Так, на їхню думку, саме дії угорського уряду змусили місцевих жителів із симпатією поставитися до російської армії: «Окрім свого виняткового ставлення до інших народностей, угорський уряд відштовхнув від себе угорорусів і надмірними поборами на випадок військових дій. Всі ці причини сприяли тому, що угороруси допомагали спершу австрійським, а потім російським військам у їх боротьбі з угорцями. Вони служили при військах провідниками тощо. Ще до переходу російських військ в Угорщину вони ловили поляків, що втікали для вступу в угорську армію з Галичини, і доставляли росіянам та австрійцям. Коли росіяни почали переходити кордон Австрії, вони їм співчували, діючи проти угорців» [5, с. 147]. Чимало фактів із цього періоду В. та Г. Вернадські наводять за спогадами М. Лихутина «Записки о походе в Венгрию во 1849 г.» (М., 1875).

Зі статей учених довідуємося і про події після придушення повстання, тимчасові послаблення австрійського уряду для українців, зокрема розширення сфери застосування рідної мови тощо. Однак після 1867 року, коли утворилася двоєдина монархія, вони знову потрапили під владу угорців. Г. Вернадський згадує про цей період як про згасання національного відродження українців-русинів, що спричинило їх масову міграцію за океан.

Ці історичні події широко відбилися у фольклорі. Зрозуміло, що в угорській уснопоетичній творчості Л. Кошут та інші лідери революції стали національними угорськими героями. Образ Кошута знаходимо не лише в народних піснях, але й у прозових жанрах, казках, переказах, прислів'ях, приказках. Хоч про який би жанр ішлося, Л. Кошут завжди постає в ньому як возвеличений національний герой, який звільняє угорський

народ від «іга рабства» й бореться за національну незалежність.

Усна традиція про визвольну війну збереглася також в інших народів Австро-Угорської імперії, зокрема в словаків, румунів, сербів, серед них своєрідним є фольклор українців. Окрім пісень про Л. Кошута, складено й перекази про події визвольної війни.

Український пісенний фольклор про визвольну війну 1848—1849 років та її вождя Л. Кошута є своєрідним, відмінним від фольклору інших народів і відбиває dvojake ставлення українців до цієї історичної постаті, що, зрештою, пояснюється згаданими вище соціально-історичними причинами. Цей фольклор зафіксовано на Закарпатті, частково на Буковині, а також у Галичині, де 1849 року уряд наказав стерегти проходи через гори, щоб через них не прорвалося угорсько-польське військо в Галичину:

*Тысарь письма розсилаєт помижи
Руснаки,
Шьоби собі своїї села добре
вартувати.
Аби собі дубелтові варту уложити;
Та бо тысарь воїська віслав
Веньгра пригрозити [23, с. 464].*

Пісні, вочевидь, могли складати й солдати. У війську, яке воювало з угорцями, було кілька галицьких полків, серед них — Пармський.

У розлозі дослідженні «Нові українські пісні про громадські справи (1764—1880)» (1881) М. Драгоманов здійснив аналіз пісень цього часу з акцентом на соціальних та політичних моментах, зокрема західноукраїнських пісень про революцію 1848 року та панщину. Наприкінці ХІХ ст. ці пісні записував І. Франко. У своїй статті «Кошут і Кошутська війна» [23, с. 461—477] він уміщує варіанти пісень із записів Я. Головацького, М. Врабеля, М. Драгоманова та власні, переважно з Галичини. Серед наведених зразків І. Франко виокремлює твори з мотивом російської військової допомоги Австрії в придушенні повстання, оскільки вони були найпопулярнішими, що засвідчує кіль-

кість їх варіантів. Так, лише І. Франко записав 12 творів (разом з варіантами — 21 текст).

Услід за І. Франком угорською мовою написав дослідження Г. Стрипський [27, р. 157—162, 243—248, 299—307], у якому згадав його статтю, а також збірки М. Врабеля, М. Драгоманова та ін., де вміщено пісні про Л. Кошута, і додав власні записи, зроблені серед українців Угорщини, у межах сучасного Закарпаття та Галичини. Погляди цих пісень, розуміння подій не відрізняються. Порівнюючи їх різні варіанти, записані в різних регіонах, Г. Стрипський доходить висновку, що за ритмомелодичними, художніми особливостями до угорських пісень ближчі пісні закарпатських українців, ніж пісні українців західних та східних областей.

Український фольклор про Л. Кошута на основі згаданих видань розглядали також О. Сабо, а згодом Д. Ортутаї, який негативне ставлення нацменшин до Л. Кошута пояснював австрійською агітацією в середовищі національних спільнот. В історичному огляді Г. Вернадського теж знаходимо дані про ці пісні, кілька з яких він цитує за збірками Я. Головацького, Г. Де-Воллана та ін. [4, с. 126—142].

Віддзеркалення визвольної війни в українському фольклорі цікавить сучасну угорську дослідницю І. Крізу [13, с. 89—98]. Вона розглядає два великі тематичні цикли пісень: 1) протистояння Габсбургів і угорців; 2) цар-визволитель. І. Кріза вважає, що пісні не подають справжніх історичних подій, а опосередковують політичну інформацію, яка може прив'язуватися до відомого імені, популярної місцевості. Дослідниця наголошує на ролі уснопоетичної традиції у творенні пісень, вони складаються й функціонують у її річищі, використовуючи сформовані впродовж віків засоби і прийоми, способи передачі тощо: «Про закономірності історичного фольклору ми можемо сказати, що він зберігає дійсний зміст близьких історичних подій, щонайбільше трохи перебільшуючи. Чим віддаленіша подія, тим вільніше пов'язуються між собою стереотипи. Тут змішуються елементи невольницьких,

розбійницьких, жебрацьких пісень, військових історій, новотворів, віршів-звісток, історій про вбивства. Саме тому заслуговує уваги те, що в гармонії з фольклорними особливостями русинських історичних пісень ставиться наголос на послідовному політичному гаслі, і якраз програна визвольна війна надає можливість проголошення антиугорських думок» [13, с. 147]. Симпатії до російського царя на противагу Л. Кошуті І. Кріза пояснює російською пропагандою, її поширенням через лубочні та інші видання. З українських дослідників цими питаннями цікавилися В. Мельник [16], І. Сенько [20, с. 84–88; 21, с. 63–76], Л. Мушкетик [17, с. 174–203; 18, с. 190–199, 184–194].

У піснях українців ставлення до Л. Кошута є неоднозначним, суперечливим. М. Костомаров писав: «Народное сердце бывает совершенно неудоборазгаданно в сочувствии к личностям, о которых сохраняется доброе воспоминание в народной массе» [12, с. 128]. З одного боку, із Л. Кошутим пов'язані надії на визволення, свободу, народ співчуває його поразці, з другого, — висловлюються антиугорські настрої, простий люд не підтримує Кошута. Причини цього крилися, як це пояснили у своїх статтях В. та Г. Вернадські, передусім у ставленні Л. Кошута та його оточення до нацменшин, гнучкій політиці австрійського уряду, а також у затримці реформ, зокрема з відміни панщини. Цікаво, що в українських переказах, на які значно вплинули угорські твори, Л. Кошут виступає як ліквідатор панщини, захисник інтересів селян.

Незначна частина пісень подає позитивний образ Л. Кошута. Так, у збірках К. Сабова, І. Панькевича [19, с. 539] є пісня, що прославляє угорського очільника:

*Добрі было в Угерской / Мадьярской
країні,
Доки бывал Кошшут у Будині.
Як ся Кошшут выбирал з Будина,
Остань здрава Угерска країна!*

У фольклор про визвольні війни, інколи всупереч історичній правді, можуть входити відомі

опришки, благородні розбійники, які діють заодно з вождями. Так, в угорському фольклорі про Л. Кошута поряд з ним може з'являтися відомий розбійник Ружа Шандор, чого насправді не було. В Україні на Буковині Ю. Федькович записав пісню «Ци дуфаєш Джурджоване, що твоя Віжниця?», у якій Лук'ян Кобилиця пропонує свою допомогу Л. Кошуті, адже вони мають одного ворога — цісаря:

*...Ци дуфаєш, Джурджоване, що твоя
Віжниця?
Ци думаєш, що в неволі Лук'ян
Кобилиця?
Бо той Лук'ян Кобилиця з панами ся
вадит,
А з Кошутим молоденьким таку раду
радит:
— Ти, Кошуте, угринчику, що хочеш
робити?
Ци з цісарем молоденьким за правду си
бити?
Коли хочеш з ним си бити, поможи ти
Боже!
А я прийду з легінями і тобі поможу!
Гой, учув се цісаричок на свої столиці,
Посилає ровту війська тай за
Кобилицев,
А они ж го бай імили на самі Покрови.
Тепер, годні легіники, бувайте здорови!
А ви славні путиляни, не тратьте
надії,
Доки угри не пропали, та й нам
нема гії... [22, с. 124].*

Пісня закінчується тим, що німці підговорили бабу-чарівницю зшити йому «німецьку» сорочку, одягши яку, Кобилиця помер. Щодо історичних даних, то Лук'ян Кобилиця діяв у той самий період, що й Лайош Кошут, він теж був депутатом австрійського парламенту як представник селянства й боровся за його права із «цісарем». Вочевидь, схожість їхніх життєвих колізій і навіяла думки про поєднання цих героїв.

У піснях про Л. Кошута звучать мотиви народних рекрутських та вояцьких пісень, які

ввійшли в авторські пісні самих солдатів. Так, І. Франко віднайшов пісню, складену в полку Нассау, який брав участь у війні, і надруковану в «Зорі Галицькій» (1850 р., чис. 24, 25.03). У тексті прославляється австрійська вояччина, переможне просування військ, звучать мілітаристські настрої. Однак і в ці твори ввійшли рядки, позначені суто народними засобами змалювання війни та трагічної загибелі в чужій країні, що дисгармоніюють з двома останніми:

*Не одного з наших хлопців мама не
зобаче,
Бо він лежить в чужій землі, вона
дома плаче.
Котриј остав, тому жити, кожда
донька знаје:
Хто уміє врага бити, перше право
маје [23, с. 468].*

Друга пісня, подана І. Франком, є, по суті, піснею-хронікою, що від імені хлопця-рекрута описує перебіг подій, починаючи від насильного забирання селянина до армії. Так, його з іншими рекрутами «імили як курей», далі погнали до Яблонува, потім під Коморно, не давали ні їсти, ні пити. Далі з'являється Л. Кошут, питає, чи будуть хлопці приставати до них. Ті відповідають, мовляв, як дасте їсти, то будемо. Наступні рядки відбивають страх новобранця перед угорцями, які справді жорстоко карали селян за ухилення від мобілізації, військових повинностей, ці історичні факти теж наводить, за книгою Ліхутіна, у своїй статті В. Вернадський: «На початку 1849 р., наприклад, 200 угорських гусар з'явилося у великому селищі, розташованому навпроти австрійського міста Дукла, вимагати рекрутів. Жителі відмовилися, і угорці підпалили будинки найзатятіших. Село згоріло. Набрані рекрути з угорусів призначалися в загін Дембінського» [5, с. 147]. Отже, у пісні один рекрут застерігає іншого:

*Ой як же нас, побратиму, Кошут
ізлапаје,
Еј то то нас, товаришку, на мак
порубаје! [23, с. 469].*

До пісні ввійшло чимало народних стереотипів, формул-кліше в змалюванні реалій солдатського життя та почувань. Це й туга рекрута за матір'ю, уявна розмова з нею (матимліє, почувши про відхід сина), ставлення до самої «лапанки», що нагадує ловлю курей. Як і в інших піснях цього типу, рекрут бесідує з «єдноралом» (генералом) про свою долю, хлопці плачуть від туги й фізичних мук. Їм далекі інтереси цієї війни, чужі вояцька бравада й побут, вони служитимуть, аби було що їсти, та краще рідного дому для них немає нічого:

*...Ој посьіју пшениченьку, зродила
солома
Кілько-м ходив з товаришем, то
найліпше дома
(зап. в Космачі, Бучинський повіт
в 1867 р.) [23, с. 469].*

У багатьох варіантах збереглася найпопулярніша пісня про Л. Кошута, її основні мотиви: наляканий цісар просить допомоги в царя, прихід російського війська в Угорщину, облога і взяття Комарно, капітуляція угорців та втеча Л. Кошута. М. Драгоманов цитує кілька варіантів, 12 подає І. Франко, деякі з них перегукуються. До пісні з плином часу долучилися нові мотиви, історичні постаті тощо. І. Франко писав: «Натурально, що при такій популярності пісня ся в різних часах і в різних сторонах улягла різними переробками: до неї приточували тут одно, там друге, викидали або забували одні куплети і доробляли нові, а в кінці головну її основу перенесено на інші, пізніші факти, зовсім на розріз з історичною правдою» [23, с. 470]. Пісня належить до напівавторських творів, які ввійшли до репертуару народних співаків. Ці тексти, окрім усного шляху, могли поширюватися через лубочні та інші видання. Наводимо пісню за Г. Стрипським [27, р. 299], який віднайшов її у виданні «Галичанин» за 1863 рік і вважає найстарішим записом та публікацією цього варіанта:

*Загадала Ниталія кісарика вбити,
Та схотіла усі гвері каплями палити.*

А як прийшов пан Радецький, та не
 много радив,
 За два, за три часи добрі Ниталію
 згладив.
 Ішов, ішов та пан кісар з міста
 Кромерижу,
 Бо він має на серденьку велику огризу.
 Та не тмій огризу має, що не мат що
 їсти,
 Але тмій огризу має, що не мат де
 сісти.
 А він має їсти, пити, не приймає
 трунок,
 Бо він пише до Москаля: Ставай на
 ратунок!
 Москаль єму відписує, що я піти піду,
 Міні нішо Венгерщини бить лиш до
 обиду.
 Шо би били уділи наші сапоніри,
 Як би не був прислав Москаль свої
 каноніри?
 А їк прислав своє військо і свої гармати,
 Аж тогди си врадували виші наші
 камрати.
 Яке ж було фayne місто, яке було
 ладне —
 Як уно си називало? От відав Комарне.
 Яке ж було фayne місто муром наокола,
 Ніхто єго би не розбив,
 Лиш Москаль, Никола.
 Ой, як яли у Комарні кульками
 бриніти,
 Заплакали у Комарні і маленькі діти.
 Ой, як яли у Комарні кульками
 свистати
 Зачили си у Комарні мури розсипати.
 Як убили старий кошчюл і середну
 браму,
 Та вінесли перед войська біленьку
 фану.
 А як вийшов старий Венґер, зачив си
 просити:
 — А даруйте люде добрі, не будем си
 бити!
 А як вийшов старий Венґер, а впав на
 коліна:

— А даруйте люде добрі! Дам бутельку
 віна!
 — Ми не прийшли-сми, ти Кошуте,
 твоє віно пити,
 — А прийшли-сми, ти Кошуте, твоє
 житє взіти.
 Перебилим, бай, Кошута, ще коби то
 й Бима,
 Тогди би нам, гий камрати, щаслива
 година!
 Перебили ми Кошута, ще коби то
 Турка!
 Отак Кошут той утікав, їк з ліса
 вевюрка!

Основною подією в пісні є прихід царсько-го війська, що так пояснює І. Франко: «Кошут і його диктаторська діяльність не находять в народі нашим симпатії, і пісні ними не дуже по-дрбно займаються, звертаючи натомість го-ловну увагу на саме побороне угорського по-встання при помочи російського війська. Сей факт, що цар російський вислав велике військо на поміч нашому цісареві, сам перехід його війська через наш край і пам'ятна битва під Коморном, властиве під Мішкольцем 25 іюля, отсе головні епізоди тої невеличкої епопеї, що в устах нашого народу зложилася довкола особи Кошута» [23, с. 462].

Звертаючись до історичних фактів, І. Кріза засвідчує, що подібної облоги м. Комарно (сучасна Словаччина) не було, опис битви потрапив сюди з інших історичних періодів. І. Кріза подає дійсні факти капітуляції угорців [13, с. 94], насправді росіяни не нападали на Ко-марно. Однак сама фортеця довго захищалася, її здали після переговорів 2 жовтня 1849 року. У цей час Л. Кошута вже давно не було в країні, таким чином, «згідно з фольклорними закона-ми, ім'я Кошута потрапило до вірша і отримало важливу роль тому, що він був символом ви-звольної війни» [13, с. 95]. Симпатії закарпат-ців до російського царя І. Кріза пояснює того-часною політичною пропагандою, у яку повірив народ. За словами Г. Стрипського, одночасно з походом росіян з'явилися публікації, що про-славляли царя, їх друкували в багатьох місцях

на шляху просування армії; за посередництвом газет, базарних співаків вірші проросійського спрямування переходили в народ, прислужилися цьому й москвофіли. М. Драгоманов засвідчував: «Початок москвофільської групи сягає ще до 1848 р. до побуту москалів в Угорщині для задушення мадярського повстання за часів А. Добрянського, що був австрійським комісаром при московському війську. Від тої пори закоренився погляд в деякої групи інтелігентів, що увільнити русинів від мадярського ярма можуть тільки москалі, а щоб вони хотіли вставлятися з ними, треба русинам признаватися до однієї національності з москалями. Се вони робили до війни, а тепер продовжують робити з привички» [8, с. 29]. Про наївну селянську віру в доброго «білого» царя на противагу австрійсько-угорській владі свідчить епізод, який цитує В. Вернадський за Кустодієвим: «1868 року поміщик граф Шенборн в Марамароському комітаті при поділі своїх і селянських земель хотів взяти ділянку землі, яка з незапам'ятних часів належала селянам. Ті на поступки не йшли. Пештський уряд послав проти них солдат. Беззбройні селяни не покорилися. Солдати дали залп. Декілька людей було вбито. Решта оголосили покору. Один старий піднявся і звернувся до них: “Ну, побратими, тепер ми знаємо, що то не наш цар, то німецький цар! Підемо до нашого білого царя!”. Старого було заарештовано, і він два роки скнів у в'язниці. Та все село силою стримали від переселення в Росію (*Кустодієв*. Из истории разочарований австрийских славян // *Русский вестник*. — М., 1872. — № 4. — С. 380—381)» [3, с. 108]. Віра в доброго правителя тут утілилася в образі «білого» царя — царя-спасителя, царя-батюшки, популярного в російському фольклорі.

Щодо згаданого варіанта, то до основного мотиву тут додалися події італійського повстання. Йозеф Радецький — полководець австрійської армії, який придушив його. Очевидно, м. Комарно потрапило до пісні випадково, можливо, тому, що воно останнім перейшло до рук австрійців і було прикладом героїчного протистояння. Згадується також

Кромериж, із якого йде цісар, невелике місто в Моравщині, куди цісар переїхав з Відня. Пізніше, під час війни між Австрією та Францією, замість Кромерижа постає Париж. Цісар має на думці вбити Франца, він «поїхав до ризу-Паризу». У пізніших версіях події плутаються, він уже б'ється з Прусаками. Пісня дає змогу проголосити патріотичні ідеї звільнення Галичини від усіх заклятих ворогів:

*Вбили Франса, вбили Франса, коби
іще Венгра,
Тогди би ся називала Галичина теньга.
Вбили Венгра, вбили Венгра, коби іще
Пруса,
Ой тоги би била славна Галичина
руська!*

Пісня написана коломийковим розміром, типовими народнопісними зворотами передано переляк і переживання цісаря — він сидить і думку гадає, не хоче ні їсти, ні пити, «не приймає трунок», не може сидіти, а потім пише листа до москаля, *муска* (московського) царя з проханням допомоги: «іди на ратунок! <...> Бо міні си збунтувала всьа моја держава, — јик ти міні не поможеш, то буде неслава» [23, с. 476]. Переживання цісаря можуть посилюватися образом чорного ворона — вісника смерті, зокрема в пісенному паралелізмі природа — людина: «Ой надлетів чорний ворон / З за темного лугу, / А наш цісар маји в серцю / Великују тугу» [27, р. 245].

Цар погоджується допомогти й далі хвалюватиме, мовляв, до обіду він поб'є Венгерщину: «Та як зішлю на долину кінноту, піхоту / То від рана до обіду зроблю з них болото». Гіперболічно передано й сили російської армії. Так, Москаль нагнав війська, як чорної хмари, «три мільйони» (насправді — 200 тис.). Далі мовиться про облогу «файного, ладного міста» Комарно, яке міг розбити «лиш москаль Никола». В іншому варіанті побиття угорців асоціюється із селянськими заняттями:

*Ој повіјав бујниј вітер ја з гору, ја з гору;
То так вібив Москаль Венъгра, јак ціпом
солому* [23, с. 461].

Гумористичні нотки звучать у пісенному діалозі, де Л. Кошут виявляє страх перед росіянами:

*Кошут Лайош не жури ся,
Иди в корчму та напий ся.
А як ми ся не журити,
Прийде Маскаль, буде бити!*
[27, р. 306].

Усталеним топосом українського фольклору є формула «заплакали маленькі діти», що вживається для змалювання трагічної події, у цьому випадку — обстріл Комарно. У варіантах уже плачуть «Кошутів діти». Сам Л. Кошут може називатися «Веньгром», «старим венгром», його прізвище тут уживається в кличному відмінку, як зменшувальне тощо (це властиво українським народнопісним звертанням): Кошуте, Кошутечку, Кошутенько, Кошутище.

Л. Кошут на знак капітуляції виносить білу «фану» — прапор. Народнорозмовним стилем він звертається до супротивників: «А даруйте, люди добрі», — і хоче задобрити їх вином — пропонує «бутельку», бочку вина. Кошута, який п'є вино, знаходимо і в угорських піснях:

*Benőtt már az út
Elmarad Kossuth.
Kossuth Lajos a bort issza,
Nem jön többé soha vissza*

*Шлях травою заростає,
Тут вже Кошута немає.
П'є вино він, попиває
І назад вже не вертає* [26, р. 123].

Стереотипними заперечно-стверджувальними фольклорними конструкціями виражено відповідь: «Ми не прийшли, ти Кошуте, твоє віно пити, / А прийшли-сми, ти Кошуте, твоє жите взіти». Л. Кошут лякається й утікає, як «вевюрка» (білка), курка. Принагідно висловлюються антитурецькі настрої.

В інших версіях пісні назви міст перекручені, і замість угорців / венгрів діють поляки чи турки, навіть цісар замінюється Москалем. На воєнні епізоди із часом нагромаджуються

інші, пізніші події, що є ближчими й вагомішими для людей, зокрема, додаються події польського повстання 1863—1864 років, мотиви про панщину тощо. Історичні персонажі міняються місцями, а то й просто лише згадуються без будь-яких пояснень: «...Мусимо дивуватися: ми приглядаємося усьому з відалення, в'яжемо факти в одну логічну будівлю, деби не було нічого противорічного, і розважуємо осторожно причини. Але народні співаки дивилися на се цілком інакше. Вони не руководилися історичною правдою і не працювали для неї, лише мали свої власні критерії, в яких ми нині не завсіди можемо зорієнтуватися і які нам деколи тяжко зрозуміти» [14, с. 19].

До історичних подій долучено згадки про панщину. М. Драгоманов писав: «Видно, шчо прості люди всилувались оживити вірші, котрі напускали до них письменні і салдати, — оживити тим, шчо простим було најцікавішче, — спомином про панщину і про справи господарські. До тих справ тільки і можна було причепити в простих українців думку про царя, чи цісаря, — без котрої могли би і обійтись ті українці, коли б було їхні письменні льуде сами ліпше розуміли державні і господарські справи та појаснили і простим, шчо дльа них цісарь, чи царь зовсім не потрібні» [8, с. 64—65].

У кількох варіантах побутувала пісня з початковими рядками «Що ми будемо робити сараки руснаки» чи «О Господи, милосердний, як ми бідували». Варіанти можуть контамінуватися. Зокрема, в одній частині пісні мовиться про бідування в час панщини і подяки цісареві за звільнення від неї. М. Драгоманов так пояснює ці події: «Це все, що робилось в Венгрії в 1849 р., зосталось доволі темним для тамошніх селян-українців. Письменних людей не було, лише попи та кілька урядників, які видумувати собі великопанські родини та дома. Попи і досі говорять по-венгерському, або по-латинському, або мішаниною з російської, угорської, латинської, української, звуть “настоящим руським языком”. Ці люди почали казати, що русини, все одно, що москалі, й хвалити московського царя і його приятеля

цїсаря. Деякі з урядників русинів посунулися далеко вперед по службі. Панам заплатили за скасування панщини. Хоча, по суті, більшу частину заплатили селяни, в якості податків. Письменні люди їх навчали, що за все мають дякувати цїсареві, а чутка про те, що кошутівці хочуть ліквідувати панщину, не дійшла до слов'янських мужиків» [8, с. 70–71]. Варто також зазначити, що Л. Кошут лише після тяжких поразок у липні 1849 року пішов на поступки селянам і оголосив про рівноправність національностей, але час було згаяно.

В іншій частині пісні мовиться, що на руснаків «нагнівалася Польща та Іршава», «Венґри та Поляки», і для захисту йде «сила Москалева». Після бою Венґер / Кошут «став, як курка і втік під турка». Наприкінці однієї з пісень зауважено:

*А газетѝ ни чьитаѝем, нїхто то не
чьује:
Але џи го відав турок, џи він там
газдује [6, с. 460–461].*

І. Франко вважає, що пісня написана безпосередньо після подій, коли ще було невідомо, чи Туреччина видасть Кошута-втікача Австрії, чи ні.

У варіанті В. Шухевича [25, с. 177] оповідь іде від імені солдата, який пішов у Венгерщину. Починається твір словами: «Бойила сі Підгіршина, шо нас Венґер зітне! / Просїм Бога за цїсарь, чей сі цїсар зіпре!». Подано й опис революційних подій: «Йик сі Венґер избунтував, цїсаря публїчив, / Палив пачки на могилї, левізорів вішпив», підтримку їх поляками, далі події розвиваються аналогічно. В іншій довгій пісні, записаній у Яворові Коломийського округу [25, с. 460], наприкінці теж дякують цїсареві, що відмінив панщину.

Наївна віра в доброго царя звучить у рядках одного з варіантів пісні: «Як зійшлися цїсарики, / Взьили говорити, / Та як би то бідним хлопам / Паншчину уїмити?». Далі висловлено подяки цїсареві та його родині за скасування панщини й наказ молитися за нього Богу:

*Просїм бога за цїсарьа
У сьвятоїї матки,
Шчо нам цїсарь подарував
Панищину і податки.*

*Просїм бога за цїсарьа
В сьвятоїї фігури,
Шчо нам цїсарь подарував
Прийжу, јаїцї і кури [8, с. 74].*

Далі згадано тягар панщини й податків панами. Як і в інших панщинних піснях, подано картину роботи на пана, знуцання економа тощо. Пісня закінчується картиною «зозуленьки», яка переносить панщину за Дунай, за море (панщинні пісні описав І. Сенько [21, с. 63–76]). В іншій пісні революційні події передано лаконічно:

*Чи чули ви, добрі люде,
Що ся в Пешті діє:
Скаче німець по риночку,
А венгер ся сміє.
Ей щезла вже і панщина,
Котра люди замучила,
Щезла, щезла з панами
Огидними, поганими [7, с. 161].*

У сучасніших записах Л. Кошут є ліквідатором панщини:

*Зібрав військо Кошут Лайош, став
австрійцїв бити,
Перестали наші люди панщину
робити [10, с. 267].*

У 1979 році в с. Ясіня-Плитоватий була зафіксована авторська пісня-хроніка про історію поселення, тут Л. Кошут кличе за собою місцеву молодь:

*Кошут Лайош з Будапешта з войском
наступає
Кличе хлопцїв-ясенчуків, до бою збирає.
— Ходїт, хлопцї, ясенчуки, Габсбургів
добити
Кріпаками вже не мемо, мемо вільно
[1, арк. 10].*

У збірці Я. Головацького [6, т. III, с. 41] є пісня, де після змалювання «Москалевої по-мочи» і втечі Л. Кошута йдуть такі рядки:

А молемсе, люде, Богу, шо чес, що
година,
А Царь паньчину здаровав, абых не
робили.
А я файно розказую, люде Праославны,
Ой а где се нам заділи всі гаразды
давны?
Ой а екій світ великій та й велика
Цара,
Нема никде кавал земли, абы
дармовала.
Ой упало, добры люде, до рук писмо
зночи,
Доки не мут є читати, не знат в
котром боці.
Мы урбарію подаймо, оплату худобну,
Грунт и хату оплатім, та сидім при
дому.
От только нам вод Тісаря Царского
побору,
А ек злодій украв єрча вод шестдесят
дробу.
Єк у газды злодій украв, не велика
шкода,
А вже ит нам подступаєт тысяча
Петрова;
Єк бы мы се уступили в тысячу
Петрову,
От так бы мы всі выгибли, ек лист
вод морозу;
Листок вод морозу, а попел вод вітру,
Єка в сем чесі настала ненависть по
світу!..

Потому мовиться про відміну панщини, урбар ¹, про те, що селяни сидять дома, самі оплачують податки. Далі простежується популярний мотив правди і неправди, кінця світу й перемоги правди, який проаналізував І. Франко [24, с. 297], пояснюючи не зовсім зрозумілий вираз про «тисячу Петрову». Це легенда про «тисячу Петрову», тобто «восьму тисячу», яку будімото випросив для людського

роду св. Петро у хвилі, коли після «сьомої тисячі» мав уже наступити кінець світу. Віра в те, що світ має стояти від сотворення до кінця сім тисяч літ (стільки днів тривало його творення), властива численним святим книгам та апокрифам, які відомі також у Галичині та Угорській Русі.

Сюжет про правду і кривду, поширений у фольклорі, а також панщинні мотиви ввійшли до творів у народному стилі місцевих письменників. Так, поезія про події 1848 року «Піснь на снесеніє урбара» О. Павловича набула широкого поширення серед українського населення Пряшівщини, один з її варіантів опублікував О. Духнович. Цим подіям присвячені два вірші М. Бистрана, один з них має назву «От року 1848-го великое замешение а смутное состояние угорського краю».

Інша популярна народна пісня, із численними варіантами, навпаки, сповнена співчуттям до Л. Кошута, який змушений утікати з країни:

Сидит Кошут, сидит
На высокой драбині,
Пише листы, пише,
По Угорської Краині.

Ци на жалость, на жалость,
Ци на вельки зармуток;
Шкода, Боже, шкода,
Сесь Кошутув вербунок!

Кошуте, Кошуте!
На што нас вербуєшь?
Мало машь пінязи,
Чім нас выгодуєшь?

Шкода, Боже, шкода,
И Кошута самого,
Што вон утек, што утек,
Из орсагу своего! [6, с. 132].

Пісня складена в Угорській Русі. І. Франко та Г. Стрипський вважають, що її вірш за ритмомелодикою наближений більше до словацького, ніж до галицько-руського. Важко погодитися з думкою Г. Стрипського про те,

що пісні про Л. Кошута створювалися лише на Закарпатті й запозичувалися галичанами, адже більшість пісень було записано саме на Закарпатті, і вони є рівноцінними варіантами галицьких.

В інших варіантах, поданих І. Франком та Г. Стрипським, натрапляємо на продовження мотиву осиротілих Кошутових дітей, його сім'ї. Очевидно, це рецепції угорських творів про блукання Л. Кошута, втрату ним батьківщини, безпритульність на чужині тощо. Адже відомо, що вождь після революції назавжди залишився за межами краю, не в змозі повернутися додому, і вів там активну діяльність. Образ безпритульного Л. Кошута, сповненого туги за своєю країною, з'являється також в угорській лубочній літературі, але в позитивному трактуванні. Л. Кошут тут пише листи, посилає звістки. Паралелі цієї пісні в Угорщині невідомі:

*На кошуцькій горі червена застава,
Буде там висіла Кошутова глава.
Кошуте, Кошуте...
...Кошутові дьоти, чого ви плачете?²
Згубив Кошут шапку², де ви її
знайдете?²
Кошутова пань ходит по жебранью,
А Кошут добриј пан шије торби на
ньюю.
Кошутова пань дуже зголодніла,
По кавалок хліба руку витъагала
(запис. в Комарні, Руденького пов.
від Федька Парухи М. Єндик)
[23, с. 461–477].*

Ще варіант:

*...Кошуте, Кошуте, не удавај пана,
Бо твоја гвардія всьуда розшарпана.
Кошутова жінка сьїдит засмучена,
Зі своїми дітьми в невољу втручена
[23, с. 468].*

Початок пісні перегукується з наступними рядками:

*...Шибениця нова вже стоїть готова,
Буде там висіла Кошутова голова.*

І. Кріза засвідчує, що цей текст поширився серед русинів латинськими літерами польським правописом 1849 року, була навіть його німецькомовна версія [13, с. 96]. І. Франко наводить подібну польську пісню, що є, очевидно, запозиченням:

*Szubieniczka nowa stoi już gotowa
Będzie na niej wisieć Koszutowa głowa
[23, с. 467].*

В інших варіантах образ Л. Кошута пов'язаний із французькими військовими подіями, австро-італійськими зіткненнями. До муска царя може звертатися німецький імператор.

У вірші трапляється пісенна формула закарпатської любовної пісні, де згадано птаха — сокола, голуба на високому дереві / високій драбині:

*Стоїть сокіл на високій драбині,
Поникує по мадярській країні;
Гей, ци на жаль, гея-гой,
Ци на якусь новину,
Ци на оту файну дівку мадярську
(3 ост. 2 р.).*

*Ци на оту файну дівку мадярську,
Стрілили ми в праву ручку бетярську,
В праву ручку, гея-гоя,
В лівий бочок, боже мой,
Заречуся фраєрочок, гея гой.*

*Черешенька й од коріння пукає,
А мій милий за другими шукає
Най шукає, гея-гой,
Най пробує, боже мой,
Ще він за мнов побанує, гея-гой.*

*Куди-м давно ходувала, гея-гой,
Вербі ружі розвивала, гея-гой,
А тепер, гея-гой,
Куди ходжу, боже мой,
Ледве з верби листок найду, гея-гой
[9, с. 182].*

Тут, окрім самих назв «мадярська країна», «дівчина», є угризм *банувати*, а також український вираз із дієсловом, що відміню-

ється згідно з угорськими правилами, — шукає за другими (*után*), тобто залицяється до інших.

В іншому варіанті мовиться про голуба:

Сидить голуб на високій вербині,
Пише листок по мадярській країні,
Ци то на жаль, ци на даку ше сой
новину,
Я за тобов, біла дівко, загину.

Сидить голуб на високій вербині,
Пушать перка по мадярській країні
Ци то на жаль, ци на даку ше сой
новину,
Моя рибко, загину [11, с. 89].

Очевидно, образ птаха, який сидить високо на дереві, перейшов у пісні про Л. Кошута. Це пісенні парадигми: птах / сокіл / голуб, деревина / вербина / драбина, а також перка / листя / листки, де лексеми є взаємозамінними, тож у цьому випадку вождь сидить на високій драбині й пише листи, пускаючи їх по країні. Л. Кошут, який пише листи по країні, з'являється в угорському фольклорі ще з 1860-х років.

Інша формула-звертання до Л. Кошута є популярним *loci communes* рекрутських та вояцьких пісень, де новобранець провадить розмову із цісарем тощо, у цьому випадку він шукає відмовок від армії. Приміром, до цісаря промовляє вояк, який брав участь у турецьких війнах:

Цісарю-королю, нач тильо вербуєш?
(2 р.)
Малу країну маш (3 р.), чим нас
вигодуєш?
— Не буйтеся, хлопці, цісарського
глазу (2 р.)
зацвіла пшениця (2 р.) коло Білограду...
...Цісарю-королю, басам ³ твою душу,
Яка нучка темна (2 р.), машировать
мушу [1, с. 468].

Цісар відповідає так:

Ой цісарє, цісарику чого нам чергуєш?
Магазини погоріли чем наш нагодуєш?

Та буду вас годувати овсянов половов
Та буду вас одправляти мадярськов
дорогов.

Овсяная половочка гірка не солодка
Та мадярська дорожечка тяжка не
легонька [2].

Вочевидь, із пісенної лірики перейнята й формула про «годування-напування», побудована на контрасті. У закарпатській пісні-баладі типовим є початок — Іван іде на війну й залишає біле дівча матері, щоб її ніхто не збиткував: «Ой аби-сь ї годувала колачем біленьким, / Та би-сь її напувала молоком тепленьким». Однак наперекір синові «Та вона ї годувала соломов, половов, / Та ще її напувала з-під мутків золою».

Цей самий топос зафіксовано в іншій пісні, хоча останній рядок нагадує про історичні події:

Ой богачу, богачику, чого ти ся дуєш?
Чиму дівку не віддаєш, на шо ї годуєш?
Ой буду ї годувати вівсьинов половов,
Та буду ї поганяти тісарсков дорогов
[25, с. 120].

Отже, вирази «цісарська дорога» разом з «вівсяною половою» стають символами поганого, тяжкого, насильницького.

Українські народні пісні про події та вождя угорської демократичної революції 1848—1849 років Лайоша Кошута відтворюють основні моменти визвольної війни — мобілізацію місцевого населення, його боротьбу за свободу, прихід російської армії, поразку, капітуляцію та втечу Л. Кошута тощо, а також таке насущне для селян питання, як ліквідація панщини, яку він пов'язує з Л. Кошутим чи із цісарем. Вони є напівавторськими творами, що збереглися на Закарпатті та в Галичині й частково містять антиугорські мотиви, засудження Л. Кошута, в інших його поразка викликає співчуття. Пісні містять чимало народнорозмовних зворотів та діалектизмів. Як бачимо, народні погляди на Л. Кошута в піснях є суперечливими. Причини цієї суперечливості добре розкрито в

історичних розвідках Володимира та Георгія Вернадських. Отже, історичні й фольклорні джерела є взаємодоповнюючими, а народно-поетичні твори дозволяють дати ширшу кар-

тину певних історичних подій, зрозуміти їх підґрунтя та причини, відтворити погляди на неї широких верств народу, їх прагнення та сподівання.

¹ *Урбар, урбаріум, урбарій* – юридичний документ, що регулював відносини між поміщиками і кріпаками.

² *То ніби коруну веньгєрську, шчо крільом не зістав* [прим. співака].

³ *Басам* – груба лайка (з угор.).

1. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Ф. 14-5, од. зб. 457.

2. АНФРФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Ф. 14-3, од. зб. 463, арк. 183.

3. *Вернадский В.* Угорская Русь с 1848 г. // *Мазурок О. С.* Володимир і Георгій Вернадські про Угорську Русь. – Ужгород : Мистецька лінія, 2009. – С. 88–114.

4. *Вернадский Г.* Угорская Русь и ее возрождение в середине XIX века // *Мазурок О. С.* Володимир і Георгій Вернадські про Угорську Русь. – Ужгород : Мистецька лінія, 2009. – С. 126–142.

5. Вчені Росії про Закарпаття / упорядкув., підготов. текстів, передм. і прим. О. С. Мазурка та І. О. Мандрика. – Ужгород : КП «Ужгородська міська друкарня», 2009. – 520 с.

6. *Головацкий Я.* Народные песни Галицкой и Угорской Руси. – М. : Университетская типография, 1878. – Т. I–III.

7. *Де-Воллан Г. А.* Угро-русские народные песни. – С.Пб. : Типография министерства внутренних дел, 1885. – 261 с.

8. *Драгоманов М.* Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880). – Женева : Печатня «работника» і «громади», 1881. – 133 с.

9. Закарпатські народні пісні / упорядкув., передм. та прим. З. І. Василенко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 371 с.

10. Квіти Верховини: коломийки / запис текстів, упорядкув., прим. та слов. Ю. Бойчука ; передм. Н. С. Шумади. – Ужгород : Карпати, 1985. – 360 с.

11. *Колесса Ф.* Народні пісні з Підкарпатської Русі // Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді. – Ужгород, 1938. – Т. 13–14.

12. *Костомаров М. І.* Малороссийские народные предания и рассказы // Русская старина. – 1877. – № 5. – С. 120–129.

13. *Кріза І.* Угорська визвольна війна у фольклорі українців-русинів // Народна творчість та етнографія. – 2006. – № 4. – С. 89–98.

14. *Кузеля З.* Угорський король Матвій Корвін в слав'янській усній словесності, розбір мотивів, зв'язаних з його іменем // ЗНТШ. – 1905. – Т. 67. – I–IV.

15. *Мазурок О. С.* Володимир і Георгій Вернадські про Угорську Русь. – Ужгород : Мистецька лінія, 2009. – 160 с.

16. *Мельник В. М.* Історія Закарпаття в усних переказах та історичних піснях. – Л. : Вид-во Львівського ун-ту, 1970. – 226 с.

17. *Мушкетик Л. Г.* Угорські запозичення у народній прозі Закарпаття // Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény, ruszin nemzetiségek néprajzából. – 2004. – № 5. – С. 174–203.

18. *Мушкетик Л. Г.* Угорські національні герої в народній прозі Закарпаття // Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення. – К., 2006. – С. 190–199; Р. 184–194.

19. *Панькевич І.* Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. – Прага, 1938. – Ч. 2 : Взірці бесіди.

20. *Сенько І.* Історичні події Угорщини в усній традиції українців Закарпаття // Acta Hungarica. – 1992. – Вип. III. – С. 84–88.

21. *Сенько І.* Пісня про скасування панщини // ЗНТШ. – Л., 1992. – Т. 223 : Праці Секції етнографії та фольклористики. – С. 63–76.

22. Співанки-хроніки (новини) / упоряд. : О. І. Дей, С. Й. Грица. – К. : Наукова думка, 1972. – 560 с.

23. *Франко І.* Кошут і Кошутська війна // Житє і слово. – 1894. – Т. I.

24. *Франко І. Я.* Пісня про Правду і неправду // *Франко І.* Твори : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 43. – С. 461–477.

25. *Шухевич В.* Гуцульщина. – Л. : Друкарня НТШ, 1902. – Ч. III. – 256 с.

26. *Dégh L.* A szabadságharc népköltészete. – Budapest : Akadémiai K., 1952. – 206 p.

27. *Sztripszky H.* Kossuth Lajos a ruthén népköltészetben // Ethnographia. – 1907. – Т. 18. – Р. 157–162, 243–248, 299–307.